

ČEMU SAKRAMENT POTVRDE?

Ogled o odgovoru vjere, daru ljubavi i pozivu na slobodu¹

ANTE MATELJAN

Katolički bogoslovni fakultet
Zrinsko-frankopanska 19
21000 Split

Primljeno:
16. 11. 2009.

Izvorni
znanstveni rad

UDK
265.2

Sažetak

Polazeći od sakramentalne strukture povijesti spasenja, u ovom se ogledu temeljne odrednice sakramentalnog bogoštovlja Crkve promatraju iz perspektive sakramenta kršćanskog poslanja – potvrde. U prvom dijelu izlaže se antropološko i teološko utemeljenje vjere, te rasta i poslanja što iz vjere proizlaze. U drugom dijelu analizira se odnos s Bogom i ostvarenje ljudske osobe u dimenziji ljubavi, posebno u odnosu na sakramentalnu milost i dar Duha Svetoga kao Božjeg samodarivanja u Crkvi. U trećem dijelu pogled se upravlja ka slobodi na koju Bog poziva čovjeka, pružajući mu mogućnost da surađuje u ostvarenju »novoga svijeta«.

Ključne riječi: *sakrament potvrde, vjera, sloboda, ljubav, dar Duha Svetoga*

POTVRDA

Jedan od vjerojatno najljepših vjerničkih trenutaka što smo ih doživjeli u mladosti je primanje *sakramenta potvrde*, odnosno *krizme*. Redovito se to događa svečano, u zajednici onih koje dobro poznajemo, nakon pripreve, u prisutnosti obitelji, kumova i župne zajednice. Ako potvrdu podjeljuje biskup, onda je to još svečanije. Tada svi ističu kako bi tim sakramentom mladi vjernici trebali potpunije ući u crkveno zajedništvo te započeti intenzivniji put zdušnoga aktivnog življenja vjere u zajednici Crkve, da u svijetu budu evanđeoski sol i svjetlo. Potvrda je redovito predstavljena kao ozbiljan događaj u kojem krštenik slobodno obnavlja svoju vjeru, te odgovorno izabire Kristov put, uzimajući u vlastite ruke kormilo svojega vjerničkog

života. Od toga trenutka on sam (uz Božju pomoć!) upravlja lađom vlastitoga života.

Mnogi će reći: Lijepo rečeno! Samo, zar se unatoč svim nastojanjima i lijepim željama, prečesto ne događa da potvrda postane *sakrament rastanka* s Crkvom, sa zajednicom i osobnom vjerskom praksom. A zašto? Ima li sakrament potvrde, kako ga danas prakticiramo, uopće kakva smisla? Što ima potvrda s kršćanskim poslanjem u svijetu? Zatim, što potvrda znači u odnosu na krštenje (koje smo redovito primili u djetinjoj dobi) i euharistiju, pa primjericu i u odnosu na sakrament ženidbe? Već je 1756. godine papa Benedikt XIV. pro-

¹ Ovaj je ogled nastao iz katehetskih pobuda (*Potvrda vjere. Pismo krizmaniku*, Crkva u svijetu, Split 2005.), a ovdje je prerađen i prilagođen za teološko-katehetski časopis.

govorio o *labirintu poteškoća* koje se pojavljuju kod sakramenta potvrde, a koje, čini se, s vremenom nisu nestale.

Upravo zato valja postaviti pitanje: *Čemu potvrda?* Da bismo na nj odgovorili, sjetimo se da kod krštenja djeteta, u svojoj odgovornoj ljubavi roditelji (i kumovi) ispovijedaju vjeru u Krista Gospodina, vjeru u kojoj se dijete krsti. Tu vjeru valja osobno potvrditi, koliko je djeci moguće, u vrijeme pristupanja prvoj svetoj pričesti i ispovijedi, te je treba obnavljati svakim sudjelovanjem na nedjeljnom bogoslužju, koje je otajstvo Božjeg sakramentalnog zajedništva s nama u Isusu Kristu. Dakle, potvrdu treba razumjeti upravo u slijedu sakramentalnih događaja koji prate životni put vjernika.

Potvrda je, prema novozavjetnoj predaji, blisko povezana uz kršćanski život i svjedočenje. Ona se predstavlja kao duhovski događaj (*Pedesetnica krštenika*) koji okreće budućnosti i osposobljava za djelovanje u vjeri i po vjeri. Stoga je razložno da bude primljena i u odnosu na slavljenje drugih sakramenata, posebno sakramenata služenja (sveti red i ženidba). Kroz potvrdu se izražava poziv na ostvarenje Isusova naloga, zabilježenog u Evanđelju: *Budite savršeni kao što je savršen Otac vaš koji je na nebesima* (Mt 5,48).

Temelj svih ovih tvrdnji nalazi se u sakramentalnom uređenju *povijesti spasenja* (Bog se očituje i vodi povijest djelima i riječima) i u *osobnoj povijesti s Bogom* svakoga vjernika. Ako se Bog doista javlja, ako progovara, ako je k nama došao i ako nam je u Isusovoj mucii, smrti i uskrsnuću otvorio put spasenja, odnosno ako je Crkva oblik (način) na koji se susreće Boga u Isusu Kristu po milosti (u snazi) Duha Svetoga, onda je razložno slaviti one čine koji nas dovode u novi, dublji odnos sa Spasiteljem. A to su sakramenti.

Baš zato treba spomenuti još neka pitanja. Prvo je (možda i glavno) pitanje ozbiljnog, a ne površnog i brzopletog, uvođenja u kršćansku vjeru. Slijedi pitanje vjerničke zrelosti pripravnika na potvrdu, koja omogućuje ne samo zrelo slavljenje samog sakramenta nego i preuzimanje odgovornosti za život vjere u svijetu, što nije moguće bez pomoći Duha Svetoga i izvan zajednice Crkve. Da bi se pomoglo u rješavanju ovih katehetske pripreme na sakrament potvrde, a neki predlažu ozbiljno promišljanje dobi i načina slavljenja potvrde.

1. POTVRDA VJERE

Kršćanin vjeruje da je svaki čovjek darovano biće, da je od Boga pozvan u život. Taj darovani postanak početak je avanture ljudske osobe, kojoj se tek naslućuje ostvarenje. Božja objava kaže da darovanost uključuje čovjekovu bogosličnost po razumu i slobodi, po sposobnosti da odgovori na prijateljstvo te probudi i njeguje ljubav. Cilj kojemu taj dar teži, i ujedno ga omogućuje, zapravo je putovanje kroz povijest sve do zajedništva sa Stvoriteljem, što ga označuje pojam vječne sreće.

Prvo ljudsko uzdarje na Božji dar života prihvaćanje je samoga dara. To znači sa zahvalnošću primiti i sve dimenzije duhovnog i tvarnog, prostornog i vremenskog, individualnog i zajedničkog postojanja. Stoga čovjekov odgovor Bogu ne može biti odvojen od odnosa prema svijetu, od ostvarenja sebe kao osobe, od odnosa prema drugima – bližnjima. Dapače, taj odnos postaje odraz odnosa prema samomu Bogu.

Gradnja ovakva odnosa započinje čak i prije svjesna razmišljanja, u temeljnom stavu prema vlastitu životu i prema drugima, kroz osnovno razlikovanje dobra i zla, te kroz odgovor na poticaje koji dolaze preko drugih. Kroz traženje odgovora na temeljna

pitanja o smislu i valjanu načinu postojanja, kao i kroz oblikovanje pronađenih ili tek naslućenih odgovora, u određenoj se mjeri već izgrađuje i stav prema Bogu, odnosno nadnaravnoj stvarnosti. U ovom okviru se nalaze ljudski pokušaji razumijevanja vječnoga života i oblikovanja religijskih doživljaja.

Ispovijedajući kako nije samo čovjek u potrazi za Bogom, nego je i sam *Bog u potrazi za čovjekom*, kršćanska vjera ide korak dalje. Ako Bog traži čovjeka, ako mu se očituje, progovara, polazi ususret, otvara put i trajno mu ostaje blizak, onda to Božje traženje čovjeka možemo nazvati i dozivanjem koje je spremno ponuditi dioništvo u vlastitom životu. Na taj *Božji govor* očekuje se odgovor.

»Tko uzvjeruje, i pokrsti se, spasit će se« (Mk 16,16), veli Isus svojim učenicima, nalažući im naviještanje Radosne vijesti sve do kraja zemlje! A što znači povjerovati? Vjera je temeljno raspoloženje pred Bogom, stav osluškivanja i poslušnosti, svjesnog i slobodnog pozitivnog odgovora na Božji govor. Vjera, dakako, ima svoj sadržaj – u središtu kojega je Isus Krist – ali je ona i istinski ljudski čin. To je čin predavanja u ruke ljubavi, pouzdanja koje rađa nadom u budućnost, konačno to je osobni »da« iskazanoj a nezasluzenoj ljubavi. Istina je, međutim, da taj odgovor može izgledati doista paradoksalno. Vidljivo je to baš na primjeru Abrahama – praoca vjere, koji je spremno i svesrdno odgovorio na poziv, okrenuvši svoje korake Božjoj budućnosti. Utemeljenje toga stava nije moguće ljudskom logikom, nego samo logikom vjere, logikom unutarnjeg iskustva koje se stječe osluškivanjem i odgovorom na poziv, te logikom spremnog i aktivnog pouzdanja i predanja, što zahvaća sav život, sva dobra, te svu budućnost.

Po Abrahamovu primjeru, svi su ljudi – svatko na vlastiti način i u osobitom tre-

nutku života, pa i više puta – pozvani na vjeru. To nije samo ponuda nego i izazov. On uključuje najprije obraćenje od idola k pravomu Bogu, okretanje svojega lica i svojega srca upravljenoj Riječi: *Obratite se i vjerujte evanđelju!* (usp. Mk 1,15). Nakon toga slijedi rast u vjeri. Taj poziv na vjeru odjekuje ne tek sa propovjedaonica, nego kroz glas savjesti i u dubinama ljudske duše. Ali kako ga prepoznati i ispravno protumačiti?

1.1. Prijateljstvo

Svako ljudsko djelovanje dolazi od nekog poticaja. Za poznavanje vjere potrebna je poduka, a za život u vjeri potrebna je pomoć. Vjera jest Božji dar, ali je i pravi ljudski čin. Baš zato što vjera nije tek nekakav nejasni unutarnji osjećaj, potrebna je inicijacija, upućivanje u vjeru. Bog to zna pa zato i pruža pomoć i daje osnovne upute na putu vjere. Dovoljno je sjetiti se opće intuitivne spoznaje nadnaravne stvarnosti (ima *nešto!*), te promisliti o vrednotama poput istine i dobrote, te o naravnom moralnom zakonu i njegovu odrazu u glasu savjesti.

Fides ex auditu (vjera dolazi po čuvenju), govorili su stari kršćani. Uvođenje u vjeru započinje navještajem (*kerigma*) koji – poput sjemena – ima unutarnju moć da se razvije ako padne na pripravljeno tlo. A kad prvo sjeme navještaja proklija, potrebno ga je dalje hraniti, njegovati, uzgajati – da bi donijelo plod. Ova je (evandeoska) slika prikladna za objašnjenje postupnosti kršćanske inicijacije. Zapravo, radi se o rastu i sazrijevanju osobe na pojedinim područjima ili u određenim razdobljima života. Istinski ljudski rast poznaje, poput posijana sjemena, svoj početak, etape razvoja, dozrijevanja i donošenja ploda, te načine kako se to izražava. Uvođenje u vjeru nije samo kroz upoznavanje sadržaja vjere,

nego čak i više – kroz iskustvo vjerničke prakse. To jasno pokazuje da pouku – primjerice na način školskog vjeronauka – ne valja odvojiti od župne kateheze i sudjelovanja u bogoslužju. Još više, sve to samo je manji dio upućivanja u otajstvo života vjere. Najvažniji i najveći dio ostvaruje se u obitelji, koja je *ecclesia domestica* – domaća Crkva.

Poduka u vjerskom znanju samo je dio uvođenja u vjeru. Drugi, neizostavni dio, bez čega poduka ostaje prazno slovo, praktično je upućivanje u život vjere, odnosno ulazak u ono – zapravo riječima neizrecivo i nikada posve opisivo – otajstvo odnosa s Bogom u Isusu Kristu. Taj se odnos ostvaruje u osobnoj i zajedničkoj molitvi, u zajedništvu vjernika, u djelima ljubavi, ali osobito u sakramentima Crkve. Da bi se to razumjelo, potrebno je vjerovati u Isusa Krista kao Spasitelja, te u njegovu spasenjsku djelotvornu prisutnost u Crkvi.

Sakramenti su, na vidljiv (tvaran) način, događaji susreta s Kristom u Crkvi. Stoga je slavljenje sakramenata otajstveni ulazak u prijateljsko zajedništvo s Kristom, pri čemu se događa međusobno darivanje: čovjek Bogu otvara srce i izgovara svoj *Evo me*, a Bog ga obdaruje svojim darovima: milošću božanskog sinovstva (u krštenju), darom Duha Svetoga (u potvrdi) i samim sobom (u euharistiji). Od najstarijih vremena ova se tri sakramenta – krštenja, potvrde i euharistije – nazivaju sakramentima inicijacije, odnosno uvođenja u kršćansku vjeru. Ostali sakramenti obnavljaju i učvršćuju to prijateljstvo u teškim trenucima života (pokora i bolesničko pomazanje) ili vjernika upućuju da iz vjere i u vjeri služi braći na putu spasenja (sveti red, ženidba).

1.2. Rast

Uvođenje u vjeru zapravo je samo početak, a vjerska poduka i slavljenje sakra-

menata su poticaji daljnjem rastu u vjeri. Prekid svjesnog i iskrenog života vjere znači zaborav Boga ili barem za/ostajanje na tom putu prijateljstva, što priječi daljnji rast.

Već je spomenuto kako je za rast u vjeri potrebno napredovanje u poznavanju vjere i u njenom iskustvu (practiciranju, življenju). To znači da je potrebna trajna poduka (primjerice kroz čitanje, meditiranje i tumačenje Svetog pisma, preko naučavanja crkvenog učiteljstva), kao i rast u molitvi, djelima ljubavi, crkvenom zajedništvu i sakramentalnom životu. Ispovijed i bolesničko pomazanje omogućuju povratak u prijateljstvo s Bogom ili intenzivnije suobličenje Kristu, dok euharistija, kao duhovna hrana u osobnom sakramentalnom susretu sa živim i prisutnim Spasiteljem, pomaže u duhovnom rastu.

Svaki čovjek ima iskustvo vlastita i tuđeg razvoja i rasta. U rastu se događaju ozbiljni prijelazi, primjerice iz djetinjstva u mladenaštvo i u odraslu dob. Čini se da se u tim prijelazima, koji prate unutarnje promjene u osobi, aktiviraju potencijali koji su podloga za nove oblike i razine doživljavanja, spoznavanja i odgovornog djelovanja. Budući da je čovjek duhovno-tjelesno biće, uz tjelesni (psihofizički) pozna je i duhovni rast. Razborito je zaključiti da se upravo tu otvara prostor ne samo šireg i jasnijeg spoznavanja sadržaja vjere nego i dubljeg doživljavanja vjere kao osobnog odnosa s Bogom, te slobodnijeg djelovanja u skladu s vjerskim osvjedočenjem i iskustvom.

1.3. Poslanje

Rast u vjeri ne tiče se tek osobne nutrine (pogotovo ne onoga što se danas stavlja pod *privatnost!*), nego se tiče i odnosa sa svijetom i drugim osobama. Budući da se radi o opredjeljenju za vrednote na te-

melju kojih osoba usmjerava sveukupni život, to znači da se rast u vjeri odražava i na život s drugima. Kako se te vrednote tiču svih područja života, tako se može zaključiti da se kršćansko poslanje u svijetu tiče svega, od politike i ekonomije do zabave i medija.

Valja se usto prisjetiti da vjera nije stvar koja se može posjedovati, nego u prvom redu način života u skladu s prihvaćanjem dara Božjeg prijateljstva u Isusu Kristu, posredstvom Crkve. S te strane gledano, vjera – kao čovjekov odaziv na Božji poziv – ujedno je i poslanje preobrazbe, odnosno usklađivanja sebe i svijeta s Božjim naukom sa svijetom i čovjekom. Tako vjera postaje eshatološki zadatak.

Kršćanska objava svjedoči o Božjem pozivu na prijateljstvo, u kojemu se čovjeku nudi suradnja u podržavanju života i ostvarenju vlastitog i općeg spasenja. Bog poziva čovjeka da mu se pridruži u dobru, istini i ljepoti. Taj poziv ne ostaje isprazno obraćanje, nego svima koji se odazovu Bogu u Isusu Kristu pruža pomoć da to doista i ostvare. Ta se Božja pomoć, biblijski i teološki zvana *milost*, dariva na mnogo načina, među kojima je sakramentalni način *zajamčen* (siguran, budući da se zbiva posredstvom Crkve – koja je živo obličje Kristove prisutnosti u svijetu). Učinci milosti su vidljivi na duhovnoj (molitva i bogostovlje), na karitativnoj (djela ljubavi), odnosno na zajedničarskoj (u Crkvi i društvu) razini ljudskog života. Tako vjerničko prihvaćanje Božjeg poziva po milosti i suradnji, uvodi u temu o sakramentu potvrde, o čemu ćemo nešto više u nastavku.

2. POTVRDA LJUBAVI

Ljudsko postojanje, prema kršćanskom uvjerenju, plod je ljubavi, i to ne samo roditelja nego u konačnici i ljubavi Božje koja omogućuje i potvrđuje postojanje.

Usto čovjek nije samo *rezultat* ljubavi, nego je od samoga početka usmjeravan ljubavlju. Prema Kristovu tumačenju vrhovna norma ljudskog postojanja i *zakon* koji omogućuje postignuće punine ljudskog dostojanstva jest ljubav. Ljubav je zapravo norma, mjerilo ljudskog života, koja svoju pranormu, pramjeru nalazi u samome Bogu. Svaka religija, ukoliko prepoznaje čovjeka kao *dobro u sebi*, barem uključno priznaje ovu osnovnu mjeru ljudskog postojanja koja tako može postati osnova konsenzusa oko ključnih odrednica onoga što nazivamo *dostojanstvom ljudske osobe*.

Čovjek je sposoban primiti, prihvatiti ljubav. Sposoban je, dakle, prije svega biti ljubljen, i to pripada njegovoj temeljnoj konstituciji. U primljenoj se ljubavi začinje mogućnost da ljubi, to jest da pozitivno odgovori na primljenu ljubav! Ondje gdje nema ljubavi, odnosno gdje nema otvorenosti ljubavi, gdje je čovjek isključen iz prostora ljubavi (ili se sam iz njega isključuje), gubi se sposobnost pravoga ljudskog rasta. Zapravo, gdje nema ljubavi, nestaje prostora slobode, a gdje nema slobode, nema ni sreće.

Kad kršćanska objava govori o čovjekovoj bogosličnosti, zapravo govori o ljubavi u čovjeku, o milosnom daru koji omogućuje istinsku spoznaju, slobodan izbor dobra te sreću u zajedništvu. To lijepo iskazuje biblijska slika koja kaže da *nije dobro da čovjek bude sam*, nego mu je dobro tek u slobodnom zajedništvu koje po ljepoti, dobroti i istini postaje prostor sreće. Ne valja ipak zaboraviti da se čovjek može, po vlastitu izboru, iznevjeriti ljubavi i slobodi, te okrenuti ružnom, zlom i lažnom, otvarajući tako ponor nesreće i propasti. Ljudska obdarenost ljubavlju pokazuje se ne kao ograničenje i dokinuće slobode, nego kao jedini put ostvarenja i širenja prostora sreće kojega su dimenzije okrenute i otvo-

rene budućnosti. Obdarenost ljubavlju postaje rasadište nade na polju života, one nade koja je sposobna, poput periskopa, vidjeti i iznad svakodnevnih nemogućnosti, iza slabosti i padova, odnosno koja je kao teološka krepost sposobna pogledom vjere doseći i iza ovoga prostora i vremena, s onu stranu smrti, u dimenziju Božje, eshatološke budućnosti.

2.1. Duh ljubavi

Ljubav, shvaćena u smislu *erosa* i *agape*, a pogotovo *caritasa*, uvijek je dar. Obdareni čovjek, u svojoj slobodi, istinski se ostvaruje tek kad se daruje. Ostvarenje ljubavi moguće je samo kroz sebedarje. Tada osoba konkretizira svoju bogosličnost u prostoru zajedništva. Da bismo bilo što konkretno ostvarili, pa i samu ljubav, potrebna su, slikovito govoreći, neka *sredstva*. Ona trebaju pomoći da se ono što je duhovne vrste (ljubav, dar) posreduje na prostorno-vremenskoj razini, to jest nadohvat osjetila, koja – u ovom redu postojanja – ujedno služe i kao sredstva komuniciranja duhovnih stvarnosti. Kad kršćanska vjera govori o darovima Božjim, posebno o darovima Duha Svetoga, pod tim zaista razumijeva ona *sredstva* koja Bog svojom dobrotom daruje u ovozemaljskom životu, da bi poslužila u osobnom ostvarenju i u izgradnji zajedništva, odnosno u komunikaciji ljubavi s Bogom, s drugim osobama i sa svim Božjim stvorenjem.

Darovi Duha Svetoga, kako ih je objava osvijetlila a kršćanska tradicija prepoznala i opisala, uvijek su u odnosu prema osobi i njezinom aktualnom odnosu prema Bogu, drugim ljudima i svijetu. Teološkim rječnikom govoreći, tu se radi o milosti (odnosno o milostima kao darovima Duha) što omogućuju intenzivniju spoznaju istine i otkrivanje dobrote, prisnije prijanje uz Božju objavu i hrabrije

odgovaranje izazovima napasti, razboriti je prosuđivanje i čvršće zalaganje u solidarnosti, strpljivije podnošenje patnji i intenzivnije suobličenje Kristu kao mjeri istinskoga, ostvarenoga čovjštva. Stoga je jasno da darovi Duha nisu samo za osobnu izgradnju pojedinca (koja je nezamisliva neovisno o drugima) nego i za izgradnju zajedništva Crkve (a Crkva je *zajedništvo ljudi međusobno i s Bogom*) i ljudskoga društva. Osobite Božje darove, kojima su obdarene pojedine osobe a koji su prvenstveno usmjereni ovom drugom cilju, te se jasno očituju u izvanjskom djelovanju (liječenje, proricanje, posebno služenje, podučavanje), novozavjetna je tradicija nazvala *karizmama*.

Biblijska objava svjedoči da je čovjek pozvan na ljubav kao temeljni oblik zajedništva s ljudima i kao oblik intimnoga zajedništva s Bogom. Konačno, potpuno ostvarenje osobe dogodit će se kad se definitivno ostvari to *teološko* zajedništvo (u Bogu koji je *Ljubav*). Pa kao što su ljudske *male ljubavi* zapravo način na koji se kuša *predokus velike ljubavi*, tako je u ovozemaljskom životu dano okusiti i *predokus* te konačne vječne ljubavi Božje. Dok pojedini darovi Božje ljubavi (milosti) na neki način uvode u *događanje ljubavi*, dotle zajedništvo Duha Svetoga, odnosno dar samoga Duha Svetoga, uvodi na onu razinu života na kojoj se ostvaruje bit ljudskog postojanja.

Tu dolazimo do paradoksa. Čovjek koji je stvoren za ljubav i obdaren ljubavlju, kojemu se otvara prostor odgovora ljubavi, u dnu svojega bića, u temelju svojega postojanja, u biti svoje bogoobličnosti – može postati dionikom božanskoga života po daru samoga Boga koji je ljubav. Eto, upravo to je paradoksalni dar Duha Svetoga – koji je osobna ljubav Oca i Sina, u dinamici trojstvenoga života. Paradoksalnost

te antropološke tvrdnje nalazi se, jednostavno govoreći, u onome što napisala sveti Ivan: »U ovome je ljubav: ne da smo mi ljubili Boga, nego – on je ljubio nas« (1 Iv 4,10). To je paradoksalna Božja logika o kojoj sveti Pavao svjedoči, tvrdeći da je sam Bog »u srca naša izlio Duha Sina svoga koji kliče: 'Abba' – Oče!« (Gal 4,6), koji nas čini »sinovima u Sinu«.

Drugim riječima, neshvatljiva dubina ljubavi Božje (ljubav je uvijek u konačnici neshvatljiva, što ne znači da nije istinita i prava!) očituje se u njegovu osobnom samodarivanju, kako u samoočitovanju u objavi tako i u zajedništvu s nama (utjelovljenje) sve do konca (do smrti na križu) koje se produžuje kroz svu povijest (euharistija) pa i preko granica prostora i vremena (uskrsnuće), a sve to snagom dara ljubavi (dar Duha Svetoga), u čemu taj dar postaje ujedno obećanje nove budućnosti (spasenja) i poziv na odgovor (suradnju s Bogom).

Božji dar ljubavi, kao dar Duha Svetoga, ima sve najvažnije značajke same ljubavi: taj je dar stvarateljski i obnoviteljski, on obnavlja i oprašta, prosuđuje i vodi, on u konačnici čini sličnim samome daru i darovatelju jer ljubljenoga usklađuje s darovanom ljubavlju! Da bi se ovo razumjelo, valja imati na pameti da se u daru ljubavi ne radi o stvarima, nego o susretu. Dar Duha Svetoga treba shvatiti kao darovanu blizinu Božju (I. Golub), koja osobu, u intimnosti bića, otvara naravnom i nadnaravnom svijetu. Susret, pak, uključuje komunikaciju, uzajamnost, što znači odgovor, raspoloživost, a njegovi učinci nisu mjerljivi materijalnim mjerilima nego mjerom stanja duše.

Tko sve svede na tvarna, materijalna mjerila i tako pristupi Božjim darovima milosti i daru samoga Duha, naći će se pred nemogućom zadaćom. Jer, kako iz-

mjeriti težinu dobrote, intenzitet blagosti ili veličinu prijateljstva? Odnosno, upravo stoga što je obdaren ljubavlju, čovjek ima pravo osloniti se na Božju mjeru ljubavi koja je očitovana ne po stvarima i zakonima, nego u osobi Isusa Krista, utjelovljenog Bogočovjeka, Spasitelja, u snazi Duha Svetoga.

2.2. U Crkvi

Sve vrijeme i prostor, sav stvoreni svijet nije drugo doli okvir povijesti spasenja, unutar koje živimo i u kojoj imamo vlastiti udio. Obdaren ljubavlju, čovjek je pozvan samo da svoj kutak svijeta i odsječak vremena preobrazi u *plodan vrt* u kojemu će se Božje sjeme milosti razviti i tako razrasti da donese stotruki plod.

Veoma važan prostor ljubavi u povijesti je ljudsko zajedništvo. U Svetom pismu stoji da je Bog već od početka to zajedništvo uredio poput obitelji. Obitelj tako postaje osnovni, naravni prostor susreta, veoma vrijedan prostor slobode i ljudske sreće. Upućivanje poziva na konačnu, vječnu sreću, ne mimoilazi obitelj. Dapače, Bog se uključuje u obitelj, posvećuje ljudsko obiteljsko zajedništvo. Bog ne samo da stvara prvu obitelj nego oblikuje i *svoju obitelj*, koja će na još intenzivniji način omogućiti da se ostvari njegov naum ljubavi. Ta Božja obitelj je njegov narod, uspostavljen činom ljubavi, nezaslužnog dara izabranja. Bog svojemu izabranju i obećanju ostaje u povijesti vjeran, unatoč svim ljudskim lutanjima, odbacivanjima, grijesima i nevjeri. Božji narod, Božja obitelj, kao poseban i veoma vrijedan prostor milosti i oblik Božjega zajedništva s ljudima, u sadašnjem trenutku povijesti jest Crkva. To je *ekklezija*, okupljenost oko prisutnoga Krista, to je *tijelo* u koje su uključeni mnogi udovi a glava mu je Krist, to je *strukturirana zajednica* koja omogućuje i vertikal-

no i horizontalno susretanje – s Bogom i ljudima. Središte te zajednice je euharistijska Kristova nazočnost, a kohezijska sila koja Crkvu drži na okupu je snaga Duha Svetoga, dok je zakon koji njome ravna Kristova zapovijed ljubavi prema Bogu i bližnjemu.

Zašto je to tako? Moglo bi se odgovoriti: jer je Krist tako htio! No ima li razloga zašto je on tako htio? Očito, razlog je u načinu ljudskog i Božjeg su-postojanja i omogućenju komunikacije koja odgovara ljudskoj tjelesno-duhovnoj konstituciji i sadašnjem trenutku povijesti spasenja. Crkva je, kako običavamo reći, *opći sakrament spasenja*, odnosno za sve ljude djelotvoran način postignuća zajedništva s Bogom u ljudskoj povijesti!

Tko uvida i prihvaća činjenicu da se sama ljubav, bilo u svojim očitovanjima (darovi), bilo kao prisutnost i susret, poradi ljudskoga našeg postojanja, posreduje na čovjeku dostupan i prihvatljiv način, taj može poći korak dalje prema sakramentalnom obliku darivanja i dara Duha Svetoga u potvrdi.

2.3. Na sakramentalan način

Ljudsko postojanje je vidljivo, dohvatljivo osjetilima. Osobni susreti se zbivaju u vidljivosti, ostvaruju se kroza znakove i simbole te se uobličuju u obrede. Kako je sa susretima među ljudima, tako je sa susretima s Bogom. Jednostavno, takvo je ljudsko ustrojstvo. Moguće je da postoje i drugi putevi do nadnaravnoga (možda put *mistike*), ali se tu onda radi o nečemu što pripada području izvanrednoga.

Sama datost Božje objave (riječima i gestama), koja ima vrhunac u Božjoj samoobjavi u Isusu Kristu (utjelovljenjem), rječitio nam svjedoči da Bog vodi računa o tome kako susret s njim, uz duhovnu stranu, nužno uključuje i tvarnost, materijal-

nost (znakove, geste, riječi, obrede). Naime, jedino se tako može ostvariti susret u prostoru i vremenu ljudskoga tjelesno-duhovnog postojanja. Jednostavno rečeno, Bog susreće čovjeka koji mu može odgovoriti sukladno svojem postojanju. Ista logika vrijedi i kad se radi o ljubavi. Stoga je razumljivo da se, ako Bogu želimo reći svoj *da* i primiti njegov *dar* (milost) u jednome posebnom trenutku života, to može izraziti na osjetilima dostupan i prepoznatljiv način, u zajednici, po izvanjskim znakovima. Kroz to izvanjsko očitovanje, svojim vlastitim slobodnim izborom čovjek ulazi u odnos s Bogom kojem odgovara na poziv, prihvaćajući njegov dar i uzvrćajući onim što kao čovjek ima: povjerenjem, svojom ljudskom ljubavlju i obećanjem, koje tim postaje i obveza. Logika sakramentalnog čina potvrde nalazi se upravo u tome: Bog onima koji mu se otvaraju u vjeri – posredovanjem Crkve – daruje svoju ljubav (Duh Sveti, koji je Ljubav, ujedno je sam dar). U toj su pak ljubavi sadržani svi darovi koji su potrebni za iskreno, istinsko i cjelovito napredovanje na putu milosti, zajedništva s Bogom i svjedočenja njegove ljubavi u svijetu.

Uloga *djelitelja sakramenta*, službenika Crkve koji djeluje po Kristovu poslanju, u slučaju podjeljivanja potvrde od biskupa ili njegova zamjenika, upućuje na posredništvo Crkve kao način ostvarivanja zajedništva s Bogom i ljudima, odnosno na izvorište iz kojega vjernik *izlazi u svijet* da bi ga oplemenio Božjom ljubavlju. *Kumovi*, koji u tom činu prate potvrđenika svojom zdušnom brigom i ljubavlju, pozvani su da pomažu na putu svjedočenja vjere, kako primjerom i poticanjem, tako opomenom i savjetom na putu vjernosti Bogu i njegovoj ljubavi.

Sakramentalni znak, što ga u potvrdi tvori *polaganje ruku i pomazanje uljem kriz-*

me (maslinovo ulje s mirisnim balzomom), ima duboko simboličko značenje, budući da označava duhovno posvećenje i osnaženje u borbi sa napastima i zlom, te poslanje »postati Kristovi svjedoci« u svijetu, kojemu – ponekad usred pravoga smrada zla – treba donijeti pravi miomiris Božje dobrote, istine i ljepote. Riječi molitve, koje prate simboličku gestu, preuzete su – preko bizantske liturgije – iz Novoga zavjeta (usp. 2 Kor 1,22), a glase: *N. primi pečat dara Duha Svetoga*. One upućuju na sadržaj sakramentalnog čina, a to je označivanje krštenika *pečatom*, to jest dubljim odnosom, novom razinom koja je plod prisutne i djelatne Božje ljubavi, Duha Svetoga. Potvrđenik, krizmanik (pomazanik) ulazi u dublji odnos s Bogom, odnos što ga prihvaća u vjeri koju je netom ispovjedio.

Kako smo izložili, sakramentalni odnos s Bogom ostvaruje se u/po Crkvi. Stoga je jasno da sakramentalni čin potvrde uključuje i razvijanje ljubavi prema zajednici, odnosno Crkvi! Tko je slobodno izabrao da uzvratu Božjoj ljubavi, zna da se to ne odnosi samo na vlastitu nutrinu nego i na javni život. Na taj način potvrđenik produbljuje i odnos prema ostalim Kristovim vjernicima, te na intenzivniji način sudjeluje u poslanju Crkve u svijetu – da ga kao kvasac učini *Bogu ugodnim* i sukladnim s Kristovim djelom otkupljenja, s Božjim naumom konačnog spasenja po daru i snagom milosti Duha Svetoga.

3. POTVRDA SLOBODE

Kršćanska vjera drži kako je bitna kategorija ljudskog postojanja vremenitost usmjerena budućnosti, pa se stoga i iskustvo vjere uvijek zbiva unutar povijesti, koja je zapravo povijest spasenja. Teološka kategorija *povijest spasenja* označava da se ljudski život, kao i čitavi svijet, kreće od sasvim određenog početka (stvaranja!) kroz

vremenito događanje (određeno Božjim zahvatom i ljudskim slobodnim izborima) sve do ispunjenja, odnosno do dovršenja u budućnosti, koju eshatološki nazivamo *vječnošću*. Stoga je budućnost, odnosno vječnost, ono što već sada određuje sadašnjost. Tu budućnost valja shvatiti kao i vrijeme – otvoreno, jer ona nije samo mogućnost nego je istodobno obećanje koje je također datost novoga, vječnoga života, koji se po uskrsnuću Isusa Krista već očitovao, upriputnio i na otajstven način ukorijenio u ovostranosti.

Kršćanin je stoga definitivno osoba koju određuje budućnost. Ta budućnost, pak, nije samo plod ljudskih nastojanja, nego je to stvarnost koja je *projektirana* od Boga, a u Isusu Kristu već očitovana, pokazana, darovana i Božjom vjernošću zajamčena. Mjera te budućnosti je Kristovo uskrsnuće od mrtvih, u kojemu je moguće već sada imati udjela po vjeri, nadi i ljubavi. Budućnost kojoj se nadamo nosi tako u sebi osobito *dinamiku milosti* koja kršćanina vuče naprijed, oslobađajući ga Božjom dobrotom od ovozemaljskih okova zla i grijeha, potičući ga u istinskom zalaganju za dobro u povijesti, štoviše za preobrazbu sve ljudske i svjetske povijesti u skladu s Božjim dobrohotnim naumom spasenja. Jednostavno rečeno, *kršćanin je čovjek Božje budućnosti*.

3.1. Božja budućnost

Budućnost je, kako smo spomenuli, u izgradnji, u ostvarivanju. Ako je *stvaranje*, kao početak vremena i povijesti, isključivo Božje djelo, budućnost je djelo i Boga i čovjeka. Kršćanin to smije tvrditi i tako u vremenu živjeti, polazeći ne od vlastite preuzetnosti, nego od očitovanja Božje volje, od objave njegovog zahvaćanja u povijest riječima i djelima, sve do samog *utjelovljenja* u Isusu Kristu i prihvaćanja posljedica

ljudske slobode do krajnjih granica (smrti na križu), te konačno do otvaranja vremena nadvremenskoj stvarnosti u Kristovu uskrsnuću od mrtvih.

Ljudska sloboda u vremenu, uza sva nastojanja da se protumači, ipak u konačnici ostaje *otajstvo Božje volje*, još više – *misterij njegove ljubavi*. A veličina ljubavi je u tome da Bog čovjeku ne nudi tek nešto, nego samoga sebe, kako bi se mogao dogoditi susret, a kroza susret i slobodan odgovor vjere. *Božjim povjerenjem prema ljudskoj slobodi* svaka ljudska osoba i njena sloboda uzdignuti su na najviši mogući stupanj osobnog dostojanstva, na razinu prijateljstva s Bogom. Ako, kršćanski rečeno, budućnosti nema bez slobode, a slobode nema bez izbora dobra, budući da je Bog najviše dobro, izbor Boga izbor je slobode. Dakle, kršćanin se – izabirući dobro (to jest Boga kao najviše dobro), i tako postajući *prijatelj Božji* – ostvaruje u punoj slobodi!

Ljudskoj osobi nije dovoljno da postoji, ona želi *dobro postojati*. A dobro postojanje, vidi se već od prvih stranica Biblije, uključuje susret, zajedništvo. To je dobro zajedništva potvrda u dobrom postojanju, u konačnici – to je dobro ljubavi. Budućnost se stoga ostvaruje na krilima slobode, biljke koja raste jedino na livadi zajedništva.

Zajedništvo kojemu ljudska osoba teži po sebi je dvostrano, odnosno ima dva krila. Jedno je ono ljudsko, *antropološko zajedništvo*, primjerice s drugim osobama, počevši od roditelja, obitelji, uže i šire zajednice, društva, pa do čitavoga ljudskog roda. Oblici i značajke toga zajedništva su nam dovoljno poznate! Druga strana zajedništva je teološka. To je *zajedništvo s Bogom!* Ako je budućnost ljudske osobe ujedno i Božja budućnost, onda se plete, тка u suradnji, u suodnosu i zajedništvu s Bogom. To se zajedništvo, tumači kršćan-

ska teologija, događa *po Kristu*, budući da je on u apsolutnom smislu jedini *most*, ona istinska i istinita veza Boga i čovjeka, *posrednik* Božje ljubavi u svijetu, i to baš na ljudski, osobni način. Sve što prolazi mimo ovoga dvostrukog zajedništva nije građevni materijal povijesti spasenja, nije tkanje istinske budućnosti, nego je najčešće destrukcija, razaranje, remećenje Božjih nauka i tako onemogućavanje ljudske slobode, zamagljivanje istine i nedostatak dobrote.

Ipak, valja se upitati: Je li čovjek svojim snagama sposoban biti *graditelj budućnosti* u sukladnosti s Božjim naumom? Nije li njegov um previše zamagljen i zamračen, nije li mu volja slaba i podložna svakovrsnim utjecajima, nije li poremećenost svijeta toliko jaka da ga redovito odvode s Božjeg puta? I nije li upravo stoga ljudska povijest tako krvava i bolna, umjesto da bude put mira? Oko ovoga pitanja prelamaju se ideje i ideologije ne samo današnjega nego i svakoga drugog vremena. Je li čovjek sposoban za slobodu? I kad je slobodan? Onda kad je autonoman, samodostatan, ili mu je za slobodu nužno (dapače hitno!) potrebna Božja pomoć? Ako mu je potrebna, kako je moguće do nje doći? I koje je njezino obličje?

3.2. *Darovana sloboda*

Svaki put kad pokušamo progovoriti o ljudskoj slobodi (i odgovornosti), uvijek ponovno dolazimo do govora o Božjoj milosti. Milost je zapravo Božja *ljubav* koja je aktivna, djelotvorna, koja je darovana i koja vodi, potiče, usmjerava, osnažuje, mijenja i pomaže u aktualnim situacijama u kojima se nalazi pojedinac i ljudski rod, pa i sav svijet. Milost je, veli Gisbert Greshake, *darovana sloboda!*

Božja milost, njegova oslobađajuća ljubav, biblijski je s jedne strane slikovito prikazana u slici sedmolikoga, sedmoobličnog

dara (*sedam darova Duha Svetoga*) usmjerenog osobnoj duhovnoj izgradnji, kao i u slici izuzetnih darova usmjerenih izgradnji zajednice (*karizme*). Milost, kao potvrđujuća Božja ljubav, kako vele crkveni učitelji, *ne vrši prisilu nad ljudskom naravi*, nego je usavršuje i tako čini sposobnijom za slobodu. To se još više potvrđuje u iskazu vjere o *nestvorenoj milosti*.

Poznato nam je kolika je razlika između dara i darivatelja. Kršćanin vjeruje da Bog ne samo daruje, nego *sebe (se) daruje*. Daruje se u svojem samoočitovanju (objavi), daruje se u Isusu Kristu (u utjelovljenju ali i tvarnom ponazočenju u euharistiji), daruje se u svojoj *snazi, moći, zajedništvu, ljubavi, odnosno u samom daru Duha Svetoga*. Da bismo mogli izgrađivati dobru budućnost, da bi se Božji naum spasenja ostvarivao u interakciji njegove dobrote i ljudske slobode, poradi ljudske slabosti, nedostatnosti i nedostojnosti, grešnosti i zloće, potreban je poticaj, pomoć i nosiva snaga Duha. To bi se moglo slikovito izreći ovako: *Na moru povijesti spasenja Duh Sveti je onaj vjetar koji je sposoban i voljan napuniti jedra lađe ljudskog života i ponijeti je naprijed, u Božju budućnost. Ipak, ne smije se zaboraviti da je osoba, na lađi koja joj je darovana (naš život), pozvana razviti jedra i sukladno s prilikama na moru, pa i svojim naravnim sposobnostima, dopustiti da je vjetar Duha Svetoga nosi*. Sve ono što vjetar čini, sve njegove oznake (ne samo da nosi nego i osvježava, on je zapravo i dah kojega udišemo i prava zaštita) možemo slikovito usporediti s aktualnim milostima (darovima), a da on uvijek ostane isti (Duh Sveti).

Tko želi iskoristiti snagu vjetra, treba biti podučen u plovidbi, u životu, treba na pravi način surađivati, koristiti sve mogućnosti i ne zanemariti jednu jednostavnu činjenicu: na tom putovanju moguće

je skretati, moguće se je i polomiti, moguće se je čak i izgubiti (i ponovno se naći), moguće se je potopiti i propasti – ali *zadatak je stići na cilj!* Jedino što nije moguće, to je povratak unatrag. Nema povratka. Svaki trenutak je okrenut samo unaprijed, budućnosti, i svaki je trenutak uplitanje vlastitoga tkanja u veliko tkanje svijeta, na kojem svatko plovi do vrata vječnosti.

3.3. *Na putu u Kraljevstvo*

Zaustavimo se još malo na slici lađe života. Gledajući je već u kontekstu obostranosti, vremena i prostora, jasno nam je da na moru života nije sama, nego se nalazi u zajedništvu osoba koje su nam darovane i kojima smo darovani. Ako, k tome, sebi predočimo kako nam na tom putovanju nije dostatna vlastita snaga, znanje, volja i sposobnosti, postaje nam razvidno što se krije u ispovijesti kršćanske vjere u to da postoji *Snaga* koja nas je sposobna ponijeti, razviti naša jedra i uz našu nas suradnju dovesti u luku spasa. Ne radi se o nekoj slijepoj sudbini koja upravlja kormilom lađe života, nego o osobnoj darovanoj dobroti koja poštuje ljudsku slobodu, koja onoga tko je prihvati snaži i jača, vodi i pomaže, upozorava i opominje, pa i prosuđuje.

Božja ljubav darovana u Isusu Kristu, koja se u osobitim trenucima ljudskog života nudi po sakramentalnom služenju Crkve, vodi računa o ljudskim stanjima i potrebama. Budući da život nije isključivo individualno putovanje, nego se zbiva u nerazdruživoj međuovisnosti s drugim osobama, te u posebnim zadaćama koje se na tom putovanju povjeravaju pojedincima, i Božja milosna pomoć o tome vodi računa.

Tako stižemo do pitanja što smo ga stavili u naslov ovog izlaganja: *Čemu sakrament potvrde?* I do odgovora: Sakrament potvrde je onaj milosni susret u kojemu

Bog, prihvaćajući osobno očitovanje vjere i opredjeljenje za zajedništvo s njim, po službeniku Crkve (Crkva je obličje ljudskog i vjerničkog zajedništva s Bogom!), na očit (vidljiv i osjetljiv) način (gestom pomazanja i riječima molitve) osnažuje osobu da svjesno i slobodno preuzme odgovornost za svoj život, te da – koliko bude moguće – pridonese dobru i sigurnu putovanju drugih osoba u luku spasenja.

Sakrament potvrde, kršćanski shvaćen, *sakramentalno je obličje susreta osobe s Bogom u kojem se dariva ne samo Božja pomoć nego baš Duh Sveti*, da ponese i povede putem vjere, snagom svoje ljubavi, sve do u luku vječnoga Kristova kraljevstva. A budući da je Bog svojem djelu vjeran, dovoljno je da on svoje obećanje potvrdi jedanput. Na osobi je da ono što je jedanput učinjeno ne zaniječe i ne zanemari, nego da to nastavi aktualizirati kroz svakodnevno življenje, sve do konca osobnog vremena, sve do prelaska u dimenziju vječnosti.

4. ZAR SI POZVAO MENE?

Na početku pontifikata pape Ivana Pavla II. počela se pjevati pjesma *Krist na žal*, koja će postati neizostavnim znakom svih njegovih susreta s mladima: *Krist jednom stade na žal, / tražeć' ljude za velika djela... / O Bože, zar si pozvao mene? / Tvoje usne moje rekoše ime! / Svoju lađu sada ostavljam žal, / odsad idem kamo šalješ me ti!* Te su riječi ujedno i sažetak evanđeoske poruke mladima: Krist poziva i šalje! A to se događa u Crkvi, osobito po sakramentima.

Što je sakrament? Kao vidljiv znak nevidljive Božje milosti, koji dolazi od Isusa Krista za naše spasenje, sakrament je događaj po kojem u krilu Crkve sam Gospodin susreće osobu da je osposobi za put spasenja, da je osnaži, pomogne i prati na tom putu, na kojem je svaki čovjek pozvan slobodno odgovoriti Bogu poslušnom vje-

rom! Stoga sakrament nije i ne može biti nikakva prisila nad osobom, niti magijski postupak prisiljavanja Boga da nešto učini ili dade, nego je nezaslužan dar u kojem se iskazuje Božja veličina i spasenjska dobrota, ali i ljudsko dostojanstvo djeteta Božjega, koje ide prema potpunom ostvarenju u konačnom slobodnom zajedništvu ljubavi stvorenja i Stvoritelja.

U ovoj dinamici ljubavi, u posebno značajnom trenutku kad je osoba pozvana da u vlastite ruke preuzme kormilo svojega života, Bog hoće (po Crkvi to i čini) tu ljudsku slobodu potvrditi, te osnažiti njezino usmjerenje dobru, nadi, radosti, miru, spasenju. Svoju milosnu pomoć Bog udjeljuje po vidljivom činu službenika Crkve, u obliku molitve i pomazanja koji imaju veliku simboličku dubinu. Jasno, to se događa u vjeri, izvan koje sve ostaje nejasno i nerazumljivo. Onomu tko vjeruje u Isusa Krista kao svoga Spasitelja, tko se nada ne samo ovozemaljskom boljitku nego u konačnici eshatološkoj budućnosti života vječnoga, i tko se u svojoj slobodi opredijeli za Boga te se u vjeri odluči za Božju ljubav u Isusu Kristu, sakrament potvrde postaje posve razumljiv događaj radosnog susreta s Bogom po daru Duha u zajednici Crkve.

A tada je, držimo, dovoljno razviti jedra istinske slobode da se osjeti i doživi ona snaga dara Duha Svetoga koji zahvatom milosti nosi u radost zajedništva što ga u dnu duše osjećaju djeca Božja, i u kojoj je moguće klikatati: *Slava Ocu po Sinu u Duhu Svetomu*, sada i vazda i u sve vijeke vjekova.

LITERATURA

Literatura o sakramentu potvrde vrlo je opsežna. Ovih nekoliko navedenih radova mogu poslužiti produbljenju teologije potvrde te uvesti u teološku, liturgijsku i pastoralnu problematiku

- (izostavljamo obrednike, katekizme, katehetsku literaturu i priručnike za krizmanike). Za potpuniji uvid usp. A. MATELJAN, *Otajstvo poslanja. Sakrament potvrde*. Crkva u svijetu, Split 2004, str. 193-203.
- AA. VV., *La confermazione. Problemi e proposte*, LDC, Leumann (To), 1975.
- BAŠNEC, N., *Krizma*, Naklada Sv. Antuna, Zagreb, 2006.
- BETAZZI, L., *Lettera di un vescovo nel giorno della cresima*, Queriniana, Brescia, 1998.
- CRAVERO, D., *L'abbandono del dopo Cresima: Fenomeno e cause*, u: »Catechesi« 78(2008-2009) 5, 9-26.
- DOMAZET, A., *Sakrament potvrde između vjeronaučnog znanja i vjerskog iskustva*, u: »Crkva u svijetu« 36(2001)1, 7-26.
- Golub, I., *Duh Sveti u Crkvi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975.
- HAUKE, M., *Die Firmung. Geschichtliche Entfaltung und theologischer Sinn*, Bonifatius, Paderborn, 1999.
- IVAN PAVAO II, *Dominum et vivificantem – Gospodina i Životvorca*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987.
- IVANČIĆ, T., *Vjerujem u Duha Svetoga*, Slavonski Brod, 1987.
- Kateheza 4 (1982), br. 4.
- LIGIER, L., *La confermazione. Significato e implicazioni ecumeniche ieri e oggi*, Dehoniane, Roma, 1990.
- MATELJAN, A., Dar Duha Svetoga i sakrament potvrde, u: »Vjesnik Biskupije đakovačke i srijemske« 126(1998)1, str. 34-38.
- NEUNHEUSER, B., *O problematici potvrde u kritičkoj situaciji naše kršćanske sadašnjosti*, »Svesci«, br. 95/1999, 29-38.
- NOCENT, A., *Sakrament potvrde. Pitanja teoloziima i pastirima*, »Služba Božja« 34(1994)4, 283-296.
- Riječki teološki časopis* 7(1999)1, 1-250 (*Darovi Duha za naše vrijeme*)
- SCHNEIDER, A., *Na putovima Duha Svetoga*, FTIDI, Zagreb, 1991.
- STANILOJE, D., *Pravoslavna dogmatika III*, Beograd, 1993.
- ŠKARICA, M., *Potvrda – sakrament punine dara Duha Svetoga*, u: »Bogoslovska smotra« 71 (2001)4, 497-528.
- TAMARUT, A., *Da bismo imali udjela s Kristom*, Glas Koncila, Zagreb, 2009, str. 37-76.
- TURNER, P., *Confirmation: The Baby in Salomon's Court*, Hildebrand Books, Chicago-Mundelein (Il), 2006.